

Agnes Heller

ΥΠΑΡΕΙΣΜΟΣ, ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ, ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ:

Τρία πολιτισμικά κινήματα που άλλαξαν
την καθημερινή ζωή

ΟΡΟΣ «ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ» Ή «ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ» εμφανίστηκε στη Δύση ως έννοια καθολικού κύρους ανάμεσα σε πολλές άλλες. Σε σύγκριση όμως με την επιστήμη ή την ελευθερία η κουλτούρα είχε πάντοτε μια πλουραλιστική απόχρωση. Γινόταν λόγος π.χ. για την επιστήμη ή την ελευθερία — και όχι για τη «Δυτική Επιστήμη» και τη «Δυτική Ελευθερία» — μια και υπήρχε η γενική παραδοχή πως αυτά τα ωραία πράγματα ήταν ενιαία και αδιαίρετα. Γινόταν όμως λόγος για το «Δυτικό Πολιτισμό» επειδή υπήρχε η προϋπόθεση και άλλων πολιτισμών, κατώτερων, ανώτερων ή απλώς διαφορετικών. Ανεξάρτητα από την αξία που απέδιδαν σε εκείνους τους πολιτισμούς, οι αναμεταξύ τους σχέσεις ήταν πάντοτε χρονικά και ιστορικά καθορισμένες. Ο ένας πολιτισμός διαδέχεται τον άλλο και δεν υπάρχει επιστροφή σε μια προηγούμενη περίοδο παρά με τη φαντασία, με ένα νοσταλγικό ταξίδι που προσφέρεται μονάχα στο απομονωμένο άτομο. Σ' αυτό το σχήμα κάθε πολιτισμός θεωρείται σαν ένα κλειστό σύμπαν με δύο δυνατότητες: είτε να παραμείνει κλειστό, είτε ανοίγοντας να χάσει τα διακριτικά του γνωρίσματα και να ανατραπεί από τον επόμενο, δηλαδή το Δυτικό Πολιτισμό. Αυτή η αντίληψη για τις ξένες κουλτούρες αντιστοιχούσε στις πολιτιστικές διαιρέσεις της Δύσης στην πρώτη περίοδο του καπιταλισμού: αριστοκρατικός, αστικός, μικροαστικός, αγροτικός τρόπος ζωής ξεχωρίζουν αυστηρά ο ένας από τον άλλον. Η διαμάχη για την πολιτισμική ανωτερότητα ή κατωτερότητα συνεχιζόταν ακατάπαυστα με πρωταγωνιστές την αριστοκρατία, τους ευγενείς (gentry στην Αγγλία) και την αστική τάξη.

Η «ταξική κουλτούρα» το δέκατο ένατο αιώνα δεν είναι ένα απλό σχήμα λόγου. Το περίφημο απόφθεγμα του Disraeli ανέφερε δύο έθνη μέσα στην ίδια χώρα που δεν επικοινωνούσαν καν μεταξύ τους. Τα πρώτα εργατικά κινήματα, τα συνδικάτα και αργότερα τα κόμματα, ακόμα κι αν δεν υποστήριζαν ανοιχτά τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης προλεταριακής κουλτούρας, συνέβαλαν σημαντικά στην ανάδυση της τελευταίας. Οι ταξικές κουλτούρες κατά κανόνα ήταν ερμητικά κλεισμένες στον εαυτό τους αφήνοντας ελάχιστες ευκαιρίες στα μέλη τους να περάσουν τη διαχωριστική γραμμή. Η υπέρβαση των πολιτισμικών εμποδίων ήταν εξαιρετικά δύσκολη και όχι μόνο για τα άτομα της «κατώτερης» τάξης που απέβλεπαν σε κοινωνική άνοδο. Ο Henry James περιέγραφε θαυμάσια τις ανυπέρβλητες δυσκολίες που συναντούσαν ακόμα και άνθρωποι τερά-

στιου πλούτου όταν επιχειρούσαν να υπερβούν τα πολιτισμικά φράγματα που τους χώριζαν από τις «παλαιές οικογένειες». Στη «Βικτώρια» του Χάμφουν γίνεται εμπειριστωμένη περιγραφή ακριβώς αυτού του φαινομένου. Η αδυναμία υπέρβασης της ταξικής διαίρεσης οδήγησε στη φυσική καταστροφή και της Βικτώριας και του πατέρα της που αυτοκτόνησε καίοντας ο ίδιος τον πύργο του αφού περιέβρεξε το επίσημο ένδυμά του με βενζίνη.

Στα τέλη του 19ου αιώνα η ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας και η συνακόλουθη διαστρωμάτωση της κοινωνίας βάσει της λειτουργίας των μελών της σήμανε τη χαλάρωση του αυστηρού διαχωρισμού ανάμεσα στις ταξικές κουλτούρες: Ελεύθεροι διανοούμενοι, καλλιτέχνες ιδιαίτερα, ήταν οι πρώτοι που αποσχίρτησαν. Απετέλεσαν τους «Μποέμ» με τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα, με το δικό τους τρόπο ζωής που δεν ήταν αριστοκρατικός, αστικός ή προλεταριακός αλλά μονάχα διαφορετικός. Οι Μποέμ κάθε χώρας γκρέμισαν τα τείχη που περιέκλειαν τις διάφορες κουλτούρες σε διεθνή κλίμακα: δανείζονταν συστηματικά καλλιτεχνικό υλικό, θέματα και μοτίβα από τους αποκαλούμενους ξένους των άλλων χωρών. Οι νησιώτες που ζωγραφίζει ο Gauguin δεν μοιάζουν πια στον «αγαθό άγριο»: είναι σαν κι εμάς αλλά με κάποιες διαφορές.

Μόνο μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο γίνεται ορατή η κατάρρευση των παραδοσιακών πολιτισμικών πλαισίων και αρχίζει να επικρατεί ο πολιτισμικός σχετικισμός. Τρόπος ζωής και πρότυπα μπορούν τώρα να επιλέγονται ελεύθερα, ιδιαίτερα από τη νέα γενιά, και συνήθειες αποκλειστικά συνδεδεμένες με ορισμένες τάξεις στο παρελθόν γίνονται για όλους κοινές. Την ίδια εποχή βλέπουμε και τις «ξένες» κουλτούρες να αντιγράφουν με απληστία δυτικές συνήθειες, συμπεριφορές, νοοτροπίες. Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτή την παράλληλη εξέλιξη; Αναφερθήκαμε ήδη στο λειτουργικό καταμερισμό της εργασίας. Σημαντική συμβολή είχε επίσης και η ανάπτυξη της μαζικής παραγωγής, η επέκταση των μέσων ενημέρωσης, ο τερματισμός της αποικιοκρατίας, η μείωση του εργάσιμου χρόνου στη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη.

Αντί να σταθούμε στις αιτίες ας συζητήσουμε για λίγο ό,τι ο Καστοριάδης ονομάζει *φαντασιακές κοινωνικές σημασίες*. Μετά το τέλος του β' παγκοσμίου πολέμου εμφανίστηκαν κατά τη γνώμη μου τρία ξεχωριστά κύματα που έφεραν καινούργιες φαντασιακές σημασίες τρόπων ζωής. Θα παραβλέψω εσκεμμένα εκείνες τις θεωρητικές τάσεις (π.χ. το στρουκτουραλισμό) που επηρέασαν εις βάθος τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο και θα αναφερθώ στις κοσμοθεωρήσεις και τις φιλοσοφίες τις οποίες υιοθέτησαν τα πολιτισμικά κινήματα. Γιατί σ' αυτά τα κινήματα άρχισαν να αλλάζουν τα πρότυπα και να αναδύονται νέες κουλτούρες της καθημερινής ζωής. Περιττό να πούμε ότι δεν φτάσαμε στο τέρμα αυτού του ρεύματος, έχουμε όμως διανύσει αρκετή απόσταση ώστε μπορούμε να παρατηρήσουμε τις κύριες τάσεις στο ξετύλιγμά τους.

Κατά κανόνα από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης κάθε νέα γενιά παίρνει την πρωτοβουλία από την προηγούμενη προβάλλοντας τα δικά της πρότυπα δράσης, πίστης και φαντασίας. Ωστόσο οι γενιές μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο διαφέρουν ριζικά από τις προπολεμικές. Παρόλο που διανοούμενοι, φιλόσοφοι, κοινωνιολόγοι, συγγραφείς και καλλιτέχνες ενέπνευσαν αυτά τα κινήματα και έδωσαν έκφραση στις επιδιώξεις

τους, η νεολαία στην οποία απευθύνονται και οι επιθυμίες που αρθρώνουν δεν θυμίζουν καθόλου εκείνες των πρώτων «σχισματικών ομάδων» των «Μποέμ». Τα μεταπολεμικά κινήματα δεν ξαναζέσταναν τα παλιά κλισέ περί αισθητικής ζωής· η έγνοια τους δεν ήταν αισθητική, αλλά υπαρξιακή. Ελάχιστα εξάλλου τους απασχολούσε το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας. Είτε ήταν πολιτικά προσανατολισμένα είτε όχι αυτά τα κινήματα δεν επιχειρήσαν να αλλάξουν τις ελίτ.

Σε μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από έναν αυξανόμενο λειτουργικό καταμερισμό εργασίας ο όρος «νέος» ισοδυναμεί με τον όρο «προλειτουργικός». Όποιος δεν έχει καταλάβει ακόμα μια λειτουργική θέση σ' αυτό τον καταμερισμό, εξακολουθεί να είναι νέος. Βλέπουμε, λοιπόν, κινήματα να αγχαλιάζουν νέους από πολύ διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, άσχετο αν η μελλοντική τους λειτουργία θα είναι εκείνη του εκπαιδευτικού ή κοινωνικού εργαζόμενου, του αυτοαπασχολούμενου ή του βιομηχανικού εργάτη. Η τάση διεύρυνσης της «κοινωνικής απορροφητικότητας» των κινήματων είναι φανερή· αρκεί να κοιτάξουμε τους πανκ.

Να είσαι προλειτουργικός σημαίνει πως αναβάλλεις την ένταξή σου σε ένα κοινωνικό στρώμα και αναπτύσσεις μορφές ζωής που ξεφεύγουν από τους ταξικούς πολιτισμικούς καθορισμούς. Η λειτουργική απόδοση δεν είναι ικανή πια να διαμορφώσει ένα τρόπο ζωής με τον τρόπο που το έκανε κάποτε η αστική ή η προλεταριακή συνθήκη. Γι' αυτό παρατηρούμε ότι τα ίχνη της ιδιαίτερης νεανικής κουλτούρας δεν χάνονται για κείνους που «τακτοποιούνται» σε μια κοινωνική λειτουργία. Εξακολουθούν να διαμορφώνουν τη ζωή τους ως ενήλικων στοιχεία αυτής της κουλτούρας, πράγμα που δεν είναι δύσκολο να καταδειχτεί. Η μετάβαση από τις παραδοσιακές ταξικές κουλτούρες στη νεότερη κουλτούρα τροφοδότησε την πιο βίαιη ρήξη των γενεών που γνώρισαν οι σύγχρονοι άνθρωποι — μια δραματική σύγκρουση που επαναλαμβάνεται εκεί που υφίστανται ακόμα οι ταξικές παραδοσιακές κουλτούρες. Εκεί όμως που οι ίδιοι οι γονείς συμμετείχαν σε ένα νεανικό κίνημα η ρήξη με τα παιδιά τους είναι σχετικά ηπιότερη, έστω και αν αποδοκιμάζουν αλλήλους. Η απάλυνση της σύγκρουσης των γενεών είναι ένα ενδεικτικό σημείο των διαρθρωτικών αλλαγών που επέφεραν τα νέα πολιτισμικά κινήματα.

Τρεις διαδοχικές γενιές ήρθαν στο προσκήνιο από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο: η γενιά του υπαρξισμού, η γενιά της αλλοτρίωσης και η γενιά του μεταμοντερνισμού — για να χρησιμοποιήσουμε τους όρους που οι ίδιες προτείνουν. Τα νέα πολιτισμικά κινήματα εμφανίστηκαν κατά κύματα και αυτό γιατί κάθε καινούργια γενιά έπρεπε να «ενηλικιωθεί» δημιουργώντας τις δικές της «φαντασιακές σημασίες» προτού παραλάβει τη σκυτάλη από την προηγούμενη γενιά. Το πρώτο κύμα αναδύθηκε αμέσως μετά τον πόλεμο και έφτασε στο ζενίθ του στις αρχές της δεκαετίας του '50. Το δεύτερο στα μέσα της δεκαετίας του '60, κορυφώθηκε το 1968 και εξακολουθούσε να απλώνεται ως τα μέσα της δεκαετίας του '70. Το τρίτο κύμα ήρθε στην επιφάνεια στη δεκαετία του '80 και δεν έφτασε ακόμα στην πλήρη του ανάπτυξη. Κάθε νέο κύμα γεννιέται από το προηγούμενο διατηρώντας αλλά αντιστρέφοντας, ανατρέποντας κιόλας χαρακτηριστικά του γνωρίσματα. Καθένα με τη σειρά του προωθεί τον πλουραλισμό της πολιτισμικής σφαίρας και την καταστροφή των ταξικών τύπων της κουλτούρας. Καθένα παρακινεί σε καινούργιες αλλαγές στις σχέσεις των γενεών. Η δεύτερη πρόταση δεν

είναι εντελώς ανεξάρτητη από την πρώτη μια και οι διαρθρωτικές αλλαγές στη σχέση των γενεών αποτελούν ένα ακόμη στοιχείο της καθημερινότητας που ενισχύει τον πολιτισμικό σχετικισμό.

Οι όροι «κύματα» και «γενιές» είναι πιο ακριβείς από τα «κινήματα». Τα κινήματα είναι συνιστώσες των κυμάτων· μπορούν όμως να επικαλύπτουν πολλές γενιές αντί να εμφανίζονται κατά κύματα, — παράδειγμα ο φεμινισμός. Στην ορμητική του κορύφωση το κύμα παρασύρει και αφομοιώνει τα κινήματα· συνοδοιπόρους τα οποία αποχωρίζονται εν συνεχεία στη φάση της στασιμότητας. Ένα κύμα μπορεί να είναι μεγαλύτερο από το άθροισμα των κινήματων που το συνοδεύουν και συγχωνεύονται μαζί του τη στιγμή της κορύφωσης. Συνήθως τα κινήματα συναντούν αντιστάσεις, προκαλούν αντικινήματα. Ακόμα και σ' αυτά διακρίνονται γνωρίσματα του κύματος που τα έφερε στην επιφάνεια. Έτσι άνθρωποι, μορφές κοινωνικής δράσης, θεσμοί, που φαινομενικά δεν είχαν την παραμικρή σχέση με τα «κύματα» μοιράζονται κάτι από κοινού· γιατί και εκείνοι συμμετέχουν με τον τρόπο τους στις αλλαγές των «φαντασιακών κοινωνικών σημασιών». Μπορεί να φαίνεται παράδοξη π.χ. η σύνδεση του πολέμου των Falklands με το μεταμοντερνισμό. Και όμως η όλη διεξαγωγή του, η συμπεριφορά του πολεμικού ναυτικού, τα ανακοινωθέντα, η δημοσιογραφική κάλυψη έμοιαζαν με ηθελημένη «αναπαράσταση» από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Λες και οι δράστες σκοπίμως ξανάπαιζαν τη «Μεγάλη Χίμαιρα» του Renoir καθώς μιμούνταν τους ανδρείους, ιπποτικούς αξιωματικούς, μονομαχώντας για λόγους τιμής στα χρόνια της υπερσύγχρονης τεχνολογίας.

Η γενιά του υπαρξισμού ήταν η πρώτη και η πιο περιορισμένη. Η ταχύτητα με την οποία το μήνυμα του Sartre — όχι κατ' ανάγκη και η φιλοσοφία του — σαγήνευσε τη νεολαία της Δυτικής Ευρώπης και ως ένα βαθμό της Κεντρικής και Νότιας Ευρώπης είχε κάποιο προηγούμενο. Το ρομαντικό κίνημα είχε απλωθεί το ίδιο γοργά ένα αιώνα νωρίτερα. Χωρίς προηγούμενο ήταν ο χαρακτήρας του κινήματος, η *συγκυρία* — συνειδητοποιημένη μόνο εκ των υστέρων — η οποία επέτρεψε στο «υπαρξιακό κύμα» να εγκαινιάσει μια σειρά εκπληκτικών φαινομένων στη Δυτική Ιστορία το δεύτερο μισό του αιώνα μας. Ο καινοφανής του χαρακτήρας οφείλεται στο ιδιαίτερο ιστορικό του σκηνικό. Αυτό το κίνημα, όπως και ο ρομαντισμός, παρουσιάστηκε αρχικά σαν μια *εξέγερση της υποκειμενικότητας* κατά των αποστεωμένων μορφών της αστικής ζωής, κατά των συμβάσεων και των περιοριστικών κανόνων των ριζωμένων σ' αυτή τη ζωή. Η εξέγερση της υποκειμενικότητας είχε βέβαια πολιτικές αναφορές, όχι όμως τόσο φανερές όσο τα προηγούμενα ρομαντικά κινήματα. Πριν από την εκδήλωσή της είχε προηγηθεί ο κατακλυσμός του ολοκληρωτισμού που μετέτρεψε τη βιοτική εμπειρία της ενδεχομενικότητας (contingency) — τόσο χαρακτηριστικής στους νεότερους χρόνους — σε εμπειρία προσωπικής ελευθερίας. Ωστόσο, η ελευθερία του δεδομένου, τυχαίου προσώπου δεν μπορούσε πια να εξισωθεί με τη σύνολη έννοια της ελευθερίας. Η ελευθερία έπρεπε να πολιτικοποιηθεί. Ας αναλογιστούμε εξάλλου τις ενοχές που πήγαζαν από την αποικιοκρατία και τον αντίτυπο της ανεξαρτησίας των πρώην αποικιών. Σ' αυτή την εμπειρία βλέπουμε να συμβαδίζει η πολιτικοποίηση της ελευθερίας με την παρακμή της απόλυτης ηγεμονίας της (δυτικής και αστικής) κουλτούρας. Η Ευρώπη

αντιμετωπίζει πρωτόγνωρες πολιτισμικές πρακτικές. «Να σοκάρουμε τους αστούς» ("Eratier les bourgeois!") είναι μια χειρονομία που δείχνει την εξάρτηση των εξεγερμένων από την μπουρζουαζία. Το «υπαρξιακό κύμα» δεν θέλει να σοκάρει, αδιαφορεί για το σκάνδαλο. Αυτό που μετράει είναι να κάνουμε «δικά» μας πράγματα, να πραγματώνουμε την ελευθερία μας. Μεθυσμένοι από μια ατμόσφαιρα απεριόριστων δυνατοτήτων, νέοι και νέες άρχισαν να χορεύουν «υπαρξιακά», να ερωτεύονται «υπαρξιακά», να συζητούν «υπαρξιακά»: ήταν αποφασισμένοι να ελευθερωθούν.

«Η γενιά της αλλοτρίωσης» που έφτασε στο απόγειό της το 1968 ήταν ταυτόχρονα συνεχιστές και ανατροπείς του πρώτου κύματος. Η εμπειρία που τη διαμόρφωσε δεν ήταν ο πόλεμος, αλλά η μεταπολεμική οικονομική ευημερία και η συνακόλουθη διεύρυνση των δυνατοτήτων κοινωνικής ανόδου. Μια εμπειρία που δεν συμπίπτει με την αυγή αλλά με το σούρουπο της υποκειμενικότητας και της ελευθερίας. Παρόλο που η «γενιά του υπαρξισμού» ανακάλυψε πρώτη την αλλοτρίωση, την απονέκρωση των σύγχρονων θεσμών, την έλλειψη νοήματος για την «τυχαία ύπαρξη», δεν έπαυε να είναι μάλλον αισιόδοξη. Αντίθετα η «γενιά της αλλοτρίωσης» γεννήθηκε μες' την απόγνωση. Επειδή πήρε πολύ στα σοβαρά την ιδεολογία της αφθονίας, αντιστάθηκε στην επηρμένη αυταρέσκεια της βιομηχανικής ανάπτυξης διεκδικώντας για λογαριασμό της το αίσθημα και το νόημα της ζωής. Η ελευθερία παρέμεινε μια κεντρική αξία, ωστόσο η «γενιά της αλλοτρίωσης» σε αντίθεση με τη «γενιά του υπαρξισμού» προσηλώνεται στη συλλογικότητα. Η αναζήτηση της ελευθερίας ήταν μια κοινή επιδίωξη.

Παρά την αρχική της απελπισία η «γενιά της αλλοτρίωσης» εξελίχθηκε σε καταφατική δύναμη καθώς το δεύτερο κύμα αφομοίωνε στο διάβα του ποικίλα κινήματα. Σ' αυτή την πορεία κυριολεκτικά τίποτα δεν έμεινε όπως ήταν πριν. Ένα κίνημα εξαπέλυε επίθεση κατά των ταμπού (προωθώντας τη «ριζοσπαστική» λατρεία των ναρκωτικών με ανυπολόγιστες συνέπειες)· ένα άλλο συνηγορούσε υπέρ των διευρυμένων οικογενειών· ένα τρίτο κήρυττε την επιστροφή στην απλότητα της αγροτικής ζωής· άλλοι υποστήριζαν την απελευθέρωση της σεξουαλικότητας ή της ομοφυλοφιλίας. Κάποια κινήματα πρόβαλαν συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους, άλλα ανέπτυξαν δραστηριότητα στο πειραματικό θέατρο, στα χάπενινγκ, στην αντιαυταρχική εκπαίδευση, στην υπεράσπιση του «μικρού» που είναι «όμορφο». Είναι πρακτικά αδύνατο να παραθέσουμε έναν πλήρη κατάλογο των θεμάτων και των πρακτικών που έθιξε το δεύτερο κύμα των πολιτισμικών κινήματων καθώς ανέτρεπε παραδοσιακές αντιλήψεις του νεότερου δυτικού πολιτισμού.

Ο μεταμοντερνισμός πήρε μορφή κοινωνικής θεωρίας το 1968. Μπορούμε να πούμε πως ο μεταμοντερνισμός ήταν δημιούργημα της «γενιάς της αλλοτρίωσης» όταν η αυξανόμενη απογοήτευση κλόνισε το όραμά της για τον κόσμο. Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι αιτία αυτής της απογοήτευσης ήταν η ήττα του 1968 (αν πράγματι υπήρξε μια τέτοια ήττα είναι ένα θέμα που παραμένει ανοιχτό). Άλλοι πάλι διακρίνουν το μεταμοντερνισμό στις αρχές των κινήματων του 1968, ιδιαίτερα στη Γαλλία, και τον θεωρούν απλώς και μόνο συνεχιστή αυτών των κινήματων. Ό,τι όμως και αν συνέβη στη θεωρητική σκηνή, τα κινήματα έδιναν την εντύπωση πως εξαφανίστηκαν. Οι ίδιοι θεωρητικοί - εκπρόσωποι της «γενιάς της αλλοτρίωσης» έκαναν λόγο για την τελική ήττα των κοινω-

νικών κινημάτων. Εν τω μεταξύ κάτι άλλο γινόταν. Έσβησαν τα εξωτερικά σημάδια των κινημάτων χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα τελευταία έπαψαν να υπάρχουν· αποσύρθηκαν από την κοινή θέα μια και μετατοπίστηκαν κυρίως στην ψυχολογική και διαπροσωπική σφαίρα. Διαπότισαν τόσο βαθιά τις ανθρώπινες σχέσεις ώστε μετέβαλαν το κοινωνικό οικοδόμημα που τα είχε φέρι στη ζωή.

Ο μεταμοντερνισμός ως πολιτισμικό κίνημα (όχι ως ιδεολογία, θεωρία ή πρόγραμμα) συνοψίζεται σε ένα πολύ απλό σύνθημα: όλα επιτρέπονται. Ούτε το σύνθημα καλεί σε εξέγερση, ούτε και ο μεταμοντερνισμός ευαγγελίζεται την επανάσταση. Αναγνωρίζει το δικαίωμα ή και την υποχρέωση των σημερινών ανθρώπων σε ποικιλόμορφες αντιστάσεις, δεν αναγνωρίζει όμως έναν κεντρικό μείζονα στόχο για μια συλλογική και συγχροτημένη δράση. Το «όλα επιτρέπονται» διαβάζεται ως εξής: μπορείς να επιλέξεις τη δικιά σου αντίσταση και τους δικούς σου στόχους, άσε με όμως και μένα να κάνω το ίδιο. Πράγμα που μπορεί εξάλλου και να σημαίνει: επίτρεφέ μου να μην αντισταθώ, γιατί αισθάνομαι αρκετά βολεμένος στην κατάσταση που βρίσκομαι.

Πολλοί διαβλέπουν σ' αυτόν τον χωρίς όρια πλουραλισμό μια συντηρητική στροφή. Δεν υπάρχουν λοιπόν ζωτικά ζητήματα που καλούν σε εξέγερση; Και όμως· ο μεταμοντερνισμός δεν είναι συντηρητικός, επαναστατικός, προοδευτικός· δεν είναι ούτε μια πλημμυρίδα αυξανόμενων ελπίδων, ούτε άμπωτις βαθιάς απελπισίας. Είναι ένα πολιτισμικό κίνημα που αδιαφορεί γι' αυτού του τύπου τις διακρίσεις. Συντηρητικοί, εξεγερμένοι, επαναστάτες, προοδευτικοί, όλες οι τάσεις βρίσκουν τη θέση τους σ' ένα τέτοιο κίνημα. Και αυτό όχι γιατί ο μεταμοντερνισμός είναι μη πολιτικός ή αντιπολιτικός, αλλά μάλλον επειδή δεν υποστηρίζει καμιά πολιτική. Ο πολιτισμικός σχετικισμός έδωσε τη μάχη του ενάντια στις απολιθωμένες ταξικές κουλτούρες και στην «εθνοκεντρική» πρωτοκαθεδρία της «μόνης - σωστής - και - αληθινής» δυτικής παράδοσης, και βγήκε νικητής. Δεν του μένει παρά να εδραιώσει τη νίκη του. Αυτό κάνει η νεότατη γενιά: επεξεργάζεται τις εμπειρίες της και βγάζει τα δικά της συμπεράσματα. Ο μεταμοντερνισμός είναι ένα κύμα που επιτρέπει την ανάπτυξη πολύμορφων καλλιτεχνικών, πολιτικών και πολιτισμικών κινήσεων. Γίναμε ήδη μάρτυρες εντελώς νέων κινήσεων με επίκεντρο την υγεία, τον αντικαπιταλιστικό αγώνα, το body-building, την εναλλακτική ιατρική, τη μααραθωνοδρομία, το τζόγκιν. Ένα κίνημα «σεξουαλικής απελευθέρωσης» έκανε την εμφάνισή του. Αντιπυρηνικά, οικολογικά, φεμινιστικά, κινήματα για εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη. Τα περιοδικά μόδας είναι ίσως οι καλύτεροι δείκτες του πλουραλιστικού χαρακτήρα του μεταμοντερνισμού. Η ίδια η «μόδα» δεν υφίσταται πλέον ή μάλλον πολλά πράγματα είναι «μοντέρνα» την ίδια εποχή. Δεν έχουμε πια «καλό» ή «κακό» γούστο. (Φυσικά η αξιολογική κλίμακα του γούστου εξακολουθεί να ισχύει για τα ομοειδή αντικείμενα).

Αν ο μεταμοντερνισμός αλώσει την κουλτούρα μας σ' όλες της τις εκφάνσεις θα φτάσουμε στο τέρμα των αλλαγών που εγκαινίασε η «γενιά του υπαρξισμού» μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Αυτό δεν είναι μια πρόβλεψη για το τέλος των κινήσεων· κάθε άλλο μάλιστα. Προβλέπουμε μάλλον μια κατάσταση όπου συγκεχυμένες πολιτισμικές αλλαγές εξαρτώνται από την ύπαρξη κινήσεων που τις επωμίζονται. Κινήματα που δεν περιορίζονται σε μια «γενιά» δεν είναι πια «κινήματα της νεολαίας».

Δεν θα 'ναι μόνο διαταξικά, θα απαρτίζονται και από πολλές ηλικίες.

Προλογίζοντας τη μικρή ιστορία των τριών γενεών που διαμόρφωσαν τις σημερινές κοινωνικές «φαντασιακές σημασίες» στάθηκα σε δύο αποφασιστικές εξελίξεις: στην ενδυνάμωση του πολιτισμικού πλουραλισμού και στην κατάρρευση των ταξικών πολιτισμικών φραγμάτων. Τόνισα επίσης ότι κάθε κύμα έφερε νέες αλλαγές στις διαρθρωτικές σχέσεις των γενεών. Ας στραφούμε τώρα σε μια λεπτομερέστερη εξέταση αυτών των ζητημάτων.

Επισκοπώντας την πορεία των τριών πολιτισμικών κινήματων παρατηρούμε μια ανισομέρεια στους ρυθμούς ανάπτυξης. Το παρόν της μιας χώρας δείχνει το μέλλον της άλλης, πολλαπλοί παράγοντες υπαγορεύουν την ταχύτητα και το χαρακτήρα των αλλαγών. Μακροχρόνιες παραδόσεις επισπεύδουν ή επιβραδύνουν τις εξελίξεις. Στη Γερμανία π.χ. ο παραδοσιακός αστικός τρόπος ζωής έχει βαθύτερες ρίζες απ' ό,τι στις σκανδιναβικές χώρες. Ακόμα και εκεί όπου οι αλλαγές είναι θεαματικές, απέχουν πολύ από την ολοκλήρωση της τροχιάς των. Οι ταξικές κουλτούρες έχουν ακόμη αρκετά ερείσματα. Το ευρωπαϊκό αίσθημα υπεροχής δεν εξέλιπε και το χάσμα των γενεών δεν γεφυρώθηκε. Αναφερόμαστε λοιπόν μάλλον σε μια τάση και όχι σε ένα «συντελεσμένο γεγονός». Τάση σημαίνει δυνατότητα (και η τελευταία) θεωρείται συνήθως «κατώτερη» από την «πραγματικότητα». Μπορούμε όμως να συμφωνήσουμε με τον Αριστοτέλη ότι η δυνατότητα είναι «ανώτερη» από την πραγματικότητα, η ποίηση πιο αληθινή από την ιστορία. Σ' αυτή τη δυνατότητα, για την οποία γίνεται λόγος εδώ, λαμβάνουν βέβαια ποιητικά στοιχεία· στηρίζεται ωστόσο και σε εμπειρικά δεδομένα των σύγχρονων κοινωνιών όπως φωτίστηκαν από τις έρευνες των κοινωνιολόγων Touraine, Offe και Dahrendorff.

Η παρακμή των ταξικών τύπων κουλτούρας μπορεί να αποδοθεί στην αύξηση του καταναλωτισμού. Ενώ παλιότερα κέντρο της αστικής και της εργατικής ζωής ήταν η εργασιακή απόδοση στη σύγχρονη «μεταβιομηχανική κοινωνία» το κέντρο μετατοπίζεται στον ελεύθερο χρόνο. Όπως έδειξε πρόσφατα ο Dahrendorff στις χώρες της ΕΟΚ μονάχα το 25% εκτελεί κοινωνικά αναγκαία εργασία, έχει δηλαδή μια δικιά του δουλειά ή κρατά μια επιχείρηση. Η λειτουργική απόδοση δεν αποτελεί πια τον πυρήνα συγκρότησης ενός τρόπου ζωής. Η θέση της στο σύνολο των ζωτικών δραστηριοτήτων είναι δευτερεύουσα, τυχαία. Η στάθμη της κατανάλωσης (το ύψος των καταναλωτικών δαπανών) γίνεται καθοριστικό στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας καθιστώντας την ποσοτικά μετρήσιμη. Η «γενιά της αλλοτρίωσης» πίστευε πώς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης χειραγωγούσαν τα γούστα και τις επιθυμίες και υπαγόρευαν τον τύπο της επιδιωκόμενης κατανάλωσης εξωθώντας τους πάντες στην «απόλαυση του ίδιου», στην «ανάγκη για το ίδιο», άσχετα αν αυτό το «ίδιο» αφορούσε αντικείμενα, αγαθά, έργα, μορφές τέχνης, δραστηριότητες κ.ο.κ.

Αν και ο καταναλωτισμός γνώρισε μια αιφνίδια κάμψη λόγω των οικονομικών κρίσεων και υφέσεων και η «κοινωνία της αφθονίας» αποδείχτηκε λιγότερο πλούσια απ' ό,τι επέθετε η «γενιά της αλλοτρίωσης», το «παράδειγμα της χειραγώγησης» δεν εγκαταλείφθηκε εντελώς. Αλλά οι συνέπειες της γενικευμένης χειραγώγησης δεν φαντάζονται πια τόσο ζοφερές όσο στις προηγούμενες προβλέψεις. Όπως συμβαίνει συχνά,

η ίδια η πρόβλεψη άλλαξε την πορεία των πραγμάτων. Και απ' αυτή την άποψη η «γενιά της αλλοτρίωσης» έδρασε σαν πρόδρομος της «γενιάς του μεταμοντερνισμού». Το φάντασμα μιας «κοινωνίας μαζών» όπου όλοι επιθυμούν τα ίδια, όλοι διαβάζουν τα ίδια, όλοι κάνουν τα ίδια, δεν ήταν παρά ένα σύντομο ιντερμέτζο στην Ευρώπη και στη Βόρειο Αμερική. Αυτό που αναδύθηκε δεν είναι η τυποποίηση και η ενοποίηση της κατανάλωσης αλλά η απεριόριστη πολυφωνία στα γούστα, στις δραστηριότητες, στις επιθυμίες και στις ανάγκες. Η ποσότητα του διαθέσιμου χρήματος εξακολουθεί να διαχωρίζει τους ανθρώπους· τους διαχωρίζουν όμως και οι διαφορετικές μορφές απόλαυσης, αναψυχής ή όποιες άλλες πρακτικές αναζητούν. Αντί να γίνουν «ο Μεγάλος Χειραγωγός» τα μέσα ενημέρωσης, έγιναν ανεξάντλητη πηγή άκρω εξατομικευμένων γούστων. Ποικίλα καταναλωτικά πρότυπα ανταποκρίνονται στην ποικιλία των «τρόπων ζωής», «στον καθένα ανάλογα με την προτίμησή του» και, φυσικά, ανάλογα με τα μέσα που διαθέτει για την πραγμάτωση των επιθυμιών του.

Ας επιστρέψουμε τώρα στο ζήτημα του πολιτισμικού σχετικισμού. Οι «Μποέμ» ήταν οι πρώτοι που ανακάλυψαν τους «άλλους» πολιτισμούς, τα γούστα τους ήταν κυριολεκτικά εξωτικά. Σήμερα οι «ξένες» κουλτούρες είναι πανταχού παρούσες, σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής. Εντάχθηκαν στην καθημερινή μας πρακτική, αφομοιώθηκαν και έγιναν κοινόι τόποι — από τα κινέζικα εστιατόρια ως τα ινδικά ρούχα, από το αφρολούκ ως τα λατινοαμερικάνικα μυθιστορήματα. Και ήταν η «γενιά της αλλοτρίωσης» εκείνη που εισήγαγε πρώτη τα παραφερνάλια των εξωτικών νεωτερισμών στον κατάλογο της καθημερινής ζωής. Βέβαια, ένας μεγάλος κατάλογος δεν συνιστά «τρόπο ζωής»· είναι μάλλον ο συνδυασμός ορισμένων δραστηριοτήτων, προτιμήσεων, γούστων, εκείνος που συγκροτεί αναγνωρίσιμα πρότυπα.

Από αυτή την πολυφωνία, τον πλουραλισμό των τρόπων ζωής, το θάνατο της αυτάρεσξης εθνοκεντρικής κουλτούρας, ανακύπτει ένα νέο πρόβλημα. Η Hannah Arendt ανάμεσα σε άλλους, τόνισε ότι η ύπαρξη κοινωνικών τάξεων είναι ένα απαραίτητο πλαίσιο για την άσκηση ορθολογικής πολιτικής. Οι τάξεις γεννούν τους θεσμούς — τις πολιτικές οργανώσεις που εκπροσωπούν τα συμφέροντά τους — η ταξική κοινωνία τις αντιπροσωπευτικές κυβερνήσεις. Όταν οι τάξεις παρακμάζουν, και οι κουλτούρες πολλαπλασιάζονται ως την ακραία τους εξατομικευση χωρίς όρια (με επιταχυνόμενους ρυθμούς) υπάρχει ακόμα η δυνατότητα μιας ορθολογικής λήψης αποφάσεων; Έχουμε μόνο (επαγγελματικές) ενώσεις, οργανωμένες στη βάση μερικών λειτουργιών, που αδυνατούν να εκπροσωπήσουν συμφέροντα τρόπων ζωής στο σύνολό τους. Αυτή η σωματειακού τύπου λήψη αποφάσεων χαρακτηρίζει μια «κοινωνία μαζών» παρά την ύπαρξη του πολιτισμικού πλουραλισμού.

Η «γενιά της αλλοτρίωσης» υποστήριξε μια «πολιτική της βάσης», μια πολιτική στηριγμένη στις κοινότητες και τους τρόπους ζωής όλου του κοινωνικού φάσματος. Δεν είμαστε σήμερα βέβαιοι αν ο πολιτισμικός σχετικισμός και ο πλουραλισμός οδηγεί στο θάνατο της «ορθολογικής πολιτικής» ή αν αντίθετα προαναγγέλει πιο δημοκρατικές και ορθολογικές μορφές πολιτικής δράσης — ένα συνδυασμό κοινοβουλευτικής και άμεσης δημοκρατίας. Τα δεδομένα που επιτρέπουν μια οριστική κρίση είναι προς το παρόν ανεπαρκή.

Ας ξαναγυρίσουμε στις «σχέσεις των γενεών»: τα μεταπολεμικά κινήματα ήταν κυρίως «κινήματα των νέων». Σήμερα ο όρος «νέοι» χρειάζεται αποσαφήνιση. Σε μια λειτουργική κοινωνία νέοι είναι όσοι δεν εκτελούν μια λειτουργία (ένα επάγγελμα) που τους εντάσσει σε ένα ορισμένο στρώμα στα πλαίσια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Έτσι τριαντάχρονοι που εξακολουθούν να σπουδάζουν είναι σήμερα «νέοι», ενώ ήταν «μεσήλικες» στη γενιά των παπουδών μας. Λόγω της βαρύτητας της «λειτουργίας» θα αποφύγω στη συνέχεια τη διάκριση ανάμεσα σε «νέους» και «ηλικιωμένους». (Εξάλλου, η «τρίτη ηλικία» δεν εργάζεται στις μέρες μας, είναι δηλαδή «μεταλειτουργική»).

Οι σημερινές αλλαγές στις σχέσεις προλειτουργικών και μεταλειτουργικών γενεών είναι εξώφθαλμες. Πριν από το β' παγκόσμιο πόλεμο οι νέοι κατά κανόνα προσπαθούσαν να δείχνουν μεγαλύτεροι από την ηλικία τους. Μετά τον πόλεμο αρχίζει μια αντίστροφη πορεία. Άνδρες και γυναίκες σε πλήρη σωματική και πνευματική ωριμότητα επιχειρούν απεγνωσμένα να φαίνονται νέοι και να συμπεριφέρονται αναλόγως. Η «εμφάνιση» παίρνει διαφορετικές κοινωνικές σημασίες. Να προσπαθείς να δείχνεις μεγαλύτερος από την ηλικία σου σημαίνει ότι επιδιώκεις να σε αντιμετωπίσουν ως «υπεύθυνο» ενήλικα, «τακτοποιημένο», «ώριμο» να αναλάβει τα κοινωνικά του βάρη. Να φαίνεσαι μικρότερος από την ηλικία σου σημαίνει ότι είσαι «ανοιχτός» σε όλες τις επιλογές, «διαθέσιμος», και όχι αρτηριοσκληρωμένος από τη «λειτουργία» του γραφειοκράτη. Σε περιόδους έντασης στις σχέσεις των γενεών παρατηρούμε ότι η «λειτουργική γενιά» αναζητά την εύνοια των νεότερων· αρκετοί πασχίζουν να γίνουν «επίτιμα μέλη» της νεολαίας. Η περιφημη «κρίση της μέσης ηλικίας» ανακαλύφθηκε σ' αυτό τον κόσμο του λειτουργικού καταμερισμού της εργασίας· είναι αποκλειστικό προϊόν της λειτουργικής κοινωνίας. Στις παλαιότερες ταξικές κουλτούρες η «μέση ηλικία» προσέδιδε αξιοπρέπεια, μια ιδιότητα του ολοκληρωμένου ενήλικου. Ως ενήλικος που διατηρεί ακόμα τη φυσική και διανοητική του ευεξία έχοντας ήδη ικανά αποθέματα εμπειριών, αποκτάς μία *persona* σε μια δεδομένη κουλτούρα. Στην «κρίση της μέσης ηλικίας» οι πάσχοντες (άνθρωποι) θέλουν να ξαναγίνουν ανώριμοι, όχι - ακόμα - τακτοποιημένοι, τολμηροί τνήητζερ προς αναζήτηση ταυτότητας.

Ο λειτουργικός καταμερισμός της εργασίας επιφέρει σύνθετες και αντιφατικές συνέπειες. Για να 'σαι λειτουργικά αποδοτικός οφείλεις να ταυτιστείς με τη θέση σου, ιδιαίτερα στο εμπόριο και στη δημόσια διοίκηση. Όσο περισσότερο ταυτίζεσαι τόσο μεγαλώνει ο πειρασμός να γίνεις πληκτικός ή υπερόπτης γραφειοκράτης. Αισθάνεσαι ότι απειλείσαι από τους νέους, επιχειρείς να τους «κλείσεις το δρόμο», οχυρώνεσαι ψυχολογικά απέναντι στο φόβο του ανταγωνισμού επικαλούμενος τη λειτουργική σου υπευθυνότητα.

Προσπαθείς τότε να προσεταιριστείς τα παιδιά σου και να ενισχύσεις τη θέση σου στο γενικότερο ανταγωνισμό μεταφέροντας την αναπόφευκτη σύγκρουση «προς τα έξω». Στην «κρίση της μέσης ηλικίας» αυτοί οι γονείς ξαναφοράνε τα «νεανικά τους ρούχα» για να αποτρέψουν τη ρήξη με τους νέους. Ο κόσμος μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο παύει πια να είναι «οιδιπόδειος». Το τι νευρώσεις ακολουθούν είναι ένα άλλο θέμα. Ο Christopher Lasch στο βιβλίο του «Η κουλτούρα του ναρκισσισμού» διερευνά τις καινούργιες μας ασθένειες.

Μια τελευταία παρατήρηση. Σε όλες τις φάσεις της ανάπτυξης των κινημάτων ένα σημείο παρέμενε σταθερό. Ο φεμινισμός ήταν η κύρια συνιστώσα και των τριών μεταπολεμικών κυμάτων και παρά τις μερικές υποχωρήσεις που γνώρισε άλλαξε εντελώς τη σύγχρονη κουλτούρα. Ήταν, και εξακολουθεί να είναι, η πιο μεγάλη και αποφασιστική κοινωνική επανάσταση της νεοτερικότητας. Ενώ η πολιτική επανάσταση ξεσπά, η κοινωνική επανάσταση συντελείται. Εξάλλου η κοινωνική επανάσταση είναι πάντοτε και πολιτιστική επανάσταση. Αναφερθήκαμε επανειλημμένα στον πολιτισμικό σχετικισμό και στην επίθεση που δέχτηκε ο Δυτικός Πολιτισμός από τις «ξένες» κουλτούρες. Η φεμινιστική επανάσταση δεν είχε μια απλή συμβολή σ' αυτές τις τεράστιες αλλαγές· ήταν ο κύριος μοχλός τους. Η γυναικεία κουλτούρα αιώνες ως τώρα περιθωριακή και παραγνωρισμένη διεκδικεί αποφασιστικά το μερίδιό της στην παραδοσιακή κουλτούρα της ανθρωπότητας. Η επανάσταση των γυναικών δεν είναι μονάχα ένα νέο φαινόμενο στην ιστορία της δυτικής κουλτούρας· είναι μια τομή σε ολόκληρη την ιστορία του πολιτισμού.

Η φεμινιστική επανάσταση δεν είναι μια φυσική απόρροια των νέων μορφών καταμερισμού της εργασίας. Χρυστά την ύπαρξή της στους δημοκρατικούς θεσμούς, στις ιδέες της ελευθερίας, της ισότητας και των δικαιωμάτων που διαμόρφωσαν τις «φαντασιακές σημασίες» των φεμινιστικών κινημάτων. Όμως, η ανάπτυξη του λειτουργικού καταμερισμού της εργασίας ήταν αναγκαία για ένα απλούστατο λόγο: οι γυναίκες μπόρεσαν να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, την ελάχιστη προϋπόθεση μιας ανεξάρτητης ζωής.

Γιατί άραγε να υπάρχει μια διάχυτη αίσθηση ότι τα «κινήματα εξαφανίστηκαν», ότι τα τελευταία σαράντα χρόνια «τίποτε δεν συνέβη»; Ίσως επειδή ταυτίσαμε την *Ιστορία με την πολιτική ιστορία*. Αλλά η ιστορία είναι πρώτα από όλα κοινωνική και πολιτισμική· είναι η ιστορία της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Και αυτή η ιστορία αποκαλύπτει αλλαγές που περιλαμβάνουν μια κοινωνική επανάσταση. Τα τρία «κύματα» που αναλύσαμε ήταν το «πλήρωμα» αυτών των αλλαγών. Δεν άλλαξαν το σκάφος· άλλαξαν όμως τον ωκεανό όπου το σκάφος ταξιδεύει.

Δημοσιεύθηκε στον τόμο *Postmodern Conditions*, Monash University, Αυστραλία, 1988.

Απόδοση στην ελληνική: Δήμος Κουβίδης